

kreпки gonilci, da bo tulil, kakor tuli na drugih gumnih... stisniti zobe in *goniti, goniti*... *Ta kup, ta prekleti kup*... ali se ne bo zmanjšal, ali ga ne bo zmanjkalo?... *Bo, bo, samo gnati, gnati*... še malo, še malo... *gnati, gnati* in če ti duša izskoči. (Pv)

Tukaj kar mrgolijo ponovitve predlogov, povedkov, prislovov ob poudarnih besedah, celo celih vprašalnih stavkov. Napetost se vedno bolj stopnjuje; čim bolj gre proti koncu, tem več je ponovitev, v zadnjem delu so kar same ponovitve. Francuh razmišlja o drugih stvareh, samo da bi premotil občutek prenapornega dela. Razmišlja, toda napor daje takt temu razmišljanju. To integriranje misli in dela pisatelj upodablja po ritmu njegovega napornega dela. Stvarnosti svoje usode se Francuh dobro zaveda. Čim dalje razmišlja, tem bolj v njem raste sla po maščevanju nad tistimi, ki mu krojijo to usodo. Usoda življenja ga preveč prizadeva, da bi mogel čakati trenutka, ko bodo dorasli vsi *trije Čarnoglavi* in se maščevali nad *starim mačkom*, zato se mu energija jeze trenutno sprošča ob delu, ob tem *prekletem kupu*, ki se nikakor ne mara zmanjšati. Sla po maščevanju Francuha tako žene, da kar bruha iz sebe. To bruhanje ponovitve kar verno ponazarjajo. Da bi ta naraščajoči srd, to stopnjevalno kipenje v subjektu izrazil umetnik besede, so mu ponovitve ob vsej natrganosti sobesedila naravnost nenadomestljive; ne našli bi besed, s katerimi bi to silno kipenje čustev posredovati bralcem ustrežneje.

Na koncu naj poudarim, da skoraj pri vseh pisateljih nastopajo ponovitve v takih leposlovnih besedilih, kjer vse bolj ali manj diha v nekem zanosu, je vzvišeno in slovesno. Vsem ponovitvam pa se navadno pridružujejo na svoj način kopičenja, brezvezje, mnogovezje, natrganost...

Božena Orožen

Gimnazija Celje

LITERARNA IN KULTURNOZGODOVINSKA EKSURZIJA V CELJU

Na Gledališko ulico je obrnjeno gledališče, zdaj njegova zadnja fronta, prej pročelje. Po Vodnikovi ulici, kjer je bil še 1825. leta jarek, čez katerega je držala lesena brv, pridemo na Šlandrov trg in se znajdemo pred sestavnim delom nekdanjega obzidja — severozahodnim stolpom, kjer je bila nekoč rabljeva mučilnica. Ta stolp s sosednjima hišicama, od katerih je bila ena rabljevo stanovanje, je vsaj od leta 1825 služil za *gledališče*. V njem so se ustavljale potujoče igralske skupine. Plošča na stolpu spominja na rojstvo slovenskega gledališkega življenja v Celju — 16. september 1849. Takrat je skupina meščanov pod vodstvom tiskarja *Janeza Jeretina* zaigrala Županovo Micko. V pomladi narodov so v tem poslopju igrali še nekajkrat, zadnjič še 1852. leta v Bachovi dobi, v ustavni dobi pa le izjemoma, zakaj gledališče so si lastili Nemci. 1885. leta so gledališče preuredili. Tako je dočakalo razpad Avstro-Ogrske ter dalo končno prostor uprizoritvam Dramatičnega društva. Zdaj so tu delovali posebno Milan Skrbinšek, Adolf Pfeifer in Fedor Gradišnik. Med okupacijo so ga Nemci začeli ponovno preurejati, a dela niso opravili, tako da je po osvoboditvi dobilo se-

danji izgled z vhodom s Šlandrovega trga in 1954. leta postalo dom poklicnega gledališča. V timpanonu nad vhodom sta tragična in komična maska, delo kiparja Stovička. V foajeju pred balkonom so doprsni kipi Josipa Drobniča, Rafka Salmiča, Mete Baševa in Saša Pfeiferja (delo kiparja Cirila Cesarja). *Drobnič*, gimnazijski katehet, je bil obenem z Janezom Jeretinom začetnik celjskega gledališkega življenja v pomladi narodov. Pridobival je za igranje dijak, ustanovil dramatično šolo, izdal zbirko iger, primernih za takratne odre, bil pa je tudi urednik Slovenske čbele. *Salmič* je vodil gledališče v prvem desetletju tega stoletja do ustanovitve Dramatičnega društva (1911. leta) ter še po vojni. Sam je režiral, a tudi igral, zlasti komične vloge. (Lik Krjavlja v dramatizaciji Desetega brata mu je pridobil oznako »drugi Verovšek«.) V istem času je bila ena najvidnejših igralk amaterskega gledališča *Meta Baševa*. *Pfeifer* pa je režiral in igral v letih med vojnama. V repertoarni politiki je zagovarjal resne drame ter si že kmalu po vojni prizadeval, da bi celjsko gledališče postalo poklicno.

Na Šlandrovem trgu ob grobnici narodnih herojev je najlepši celjski spomenik, ki sodi med najboljše spomenike NOB v Sloveniji. Spomenik je delo Jakoba Savinška. Na ogromnem kvadru so pritrjene bronaste figure, ki predstavljajo na eni strani vojno, na drugi mir. Vojni prizori so razpeti med postavo Tončke Čečeve in med idealiziran, v loku razpet ženski akt — zmago. Pot do nje vodi preko izgnancev pohorskega junaka kmeta Šarha, padlega pohorskega bataljona, obešencev pri Frankolovem, prenosa ranjenca iz XIV. divizije in žalujoče ženske — domovine. Prizori iz miru pa se snujejo med moškim aktom, simbolom moči in mladosti, ter žensko s skledico čiste vode — simbolom resnice. Tu so upodobljeni rojstvo, sejalet, žena in delavec, srečna družina, klečeči Orfej z ženskim likom. Sredi med temi prizori pa je mislec, za njim elementi strojev — čas tehnike — in čudna pošast — fosilna riba, ki požira človeka. To je temna slutnja nevarnosti, ki jo prinaša čas tehničnih dosežkov, ki groze uničiti izumitelja, človeka samega. Savinškov spomenik je tako ne le realistično simboličen prikaz NOB in časa po njej, ampak življenja sploh.

Ob tistem delu Ljubljanske ceste, ki pelje ob Šlandrovem trgu, je *gostilna Ojstrica*. V tej hiši je gostilna brez presledka že več kot sto let in je tako menda najstarejša celjska gostilna, ki se je obdržala do danes. Po nekdanjem lastniku so ji nekoč rekli pri Balantu. Tu je našla za svoje besede zavetje *čitalnica*, ko ji je prostor pri trgovcu Kapusu postal pretesen. Na mestu današnjega parkirnega prostora je bil hlev. Tu so puščali vozove in vprego savinjski kmetje, kadar so prihajali v mesto, in se ustavljali v gostilni. Nanjo je nekoliko vezano začetno dogajanje v romanu *Grunt* savinjskega pisatelja *Janka Kača*. (Sem je zahajal mladi Kolenc in imel z Balantovo natakario nezakonskega otroka. Ta je pozneje postal gospodar grunta na Groblji.)

Most čez bivšo strugo Sušnice nas pripelje v novejši del mesta — Otok. V *Kajuhovi ulici št. 2* je gimnazija. Bila je sezidana tik pred prvo svetovno vojno, ker poslopje na Slomškovem trgu ni več zadoščalo. Zemljišče je odstopil Nemec Rakusch pod pogojem, da se bo v šoli poučevalo le nemški. Zgodilo pa se je drugače. Še preden se je v novi hiši začelo poučevati, je bila tu vojaška bolnica, po vojni 1919. leta pa je tu nastal dom slovenske gimnazije. Pred šolo je spomenik *Karla Destovnika-Kajuha* (kipar Marjan Keršič). Kajuh je bil celjski dijak od 1933—1940. leta, ko je pred koncem šeste šole moral gimnazijo zapustiti in je nadaljeval šolanje v Mariboru. Zadnje celjsko leto je hodil v razred, imenovan »vagon«. Kajuhova celjska leta so čas njegovega razgibanega druž-

benega in kulturnega dela v Šoštanju in na šoli ter pesniškega dela, s katerim je sodeloval pri listu Slovenska mladina.

Če bi šli do Savinje in nato po sprehajališču do mosta, ki vodi v Lisce, bi onkraj reke v smeri proti parku opazili obzidan studenec. To je nekdANJI *Seidlov studenec*. Ime je dobil po celjskem profesorju Seidlu, nemškem liriku, opisovalcu zgodovine in krajev v celjski okolici. Danes je studenec zanemaren, nekoč pa je k njemu vodil senčnat drevored. K njemu in v gozd nad njim je rad zahajal mladi Meško s tovariši in snoval literarne načrte, pozneje pa tudi Anton Novačan kot nižješolec.

Med hišami ob Malgajevi ulici pridemo na Ljubljansko cesto onkraj mosta čez bivšo strugo Sušnice nasproti športnemu igrišču Glaziji. Tik nad strugo sta dve hiši, ki sta nekoč pripadali mestnemu kopališču. Tu je bilo eno od celjskih bivališč višješolca Meška. Sebe in razgled z okna je kasneje orisal v črtici *Kako sveži so bili, kako nežni cveti* (LZ 1898):

»No, napol otrok sem še bil — v šestem gimnazijskem razredu — mladenič dolgih, kodrastih las in lahke duše, neznani so mi bili življenja boji, življenja nadloge, življenja trpljenje...

Stanoval sem konec mesta v mestnem kopališču.

Tik stene našega poslopja, pod okni moje sobice je leno tekel oni meni tako priskutni potok, ki je bil vedno napol kalen, in katerega je prijatelj Čuk nazval nekdanj docela primerno »Kalužnica«.

Onkraj potoka je bil drevored z vitkimi, visokovrhnimi kostanji in drogi.«

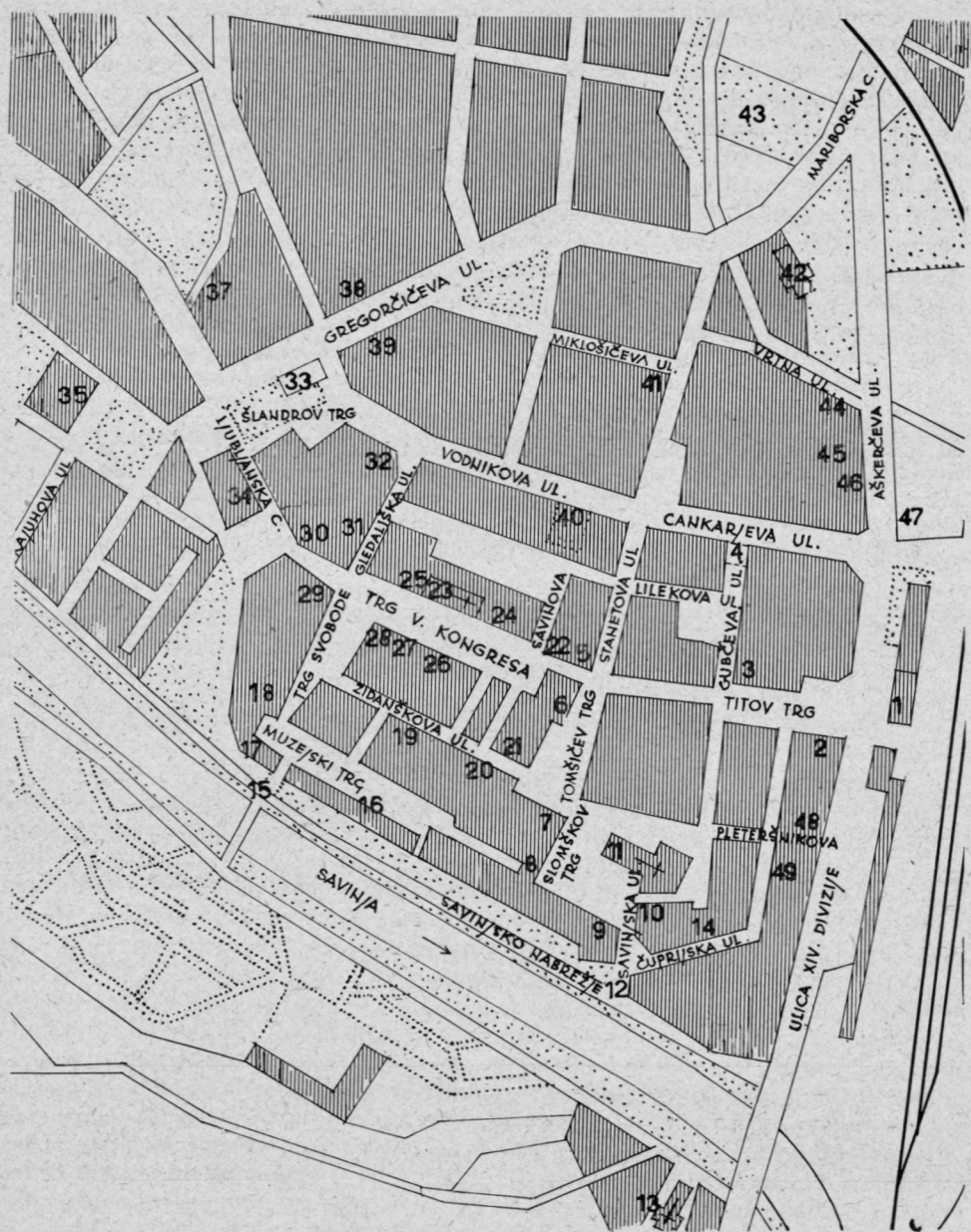
Mišljeni so kostanji — danes močno obsekani — ki obkrožajo Glazijo. Verjetno je tudi vsebina črtice, ki sledi uvodnemu orisu, nastala iz resničnega doživetja. Dijak je skozi okno opazoval mlada zaljubljenca. Pozneje je videl, da je on bolan, in nekoč je v pogrebem sprevodu spoznal njo v črnini. Zvečer se je v vetru osulo vse kostanjevo cvetje in dijak se je zavedel, da se tudi življenjska sreča osuje kot nežni kostanjev cvet.

Pojdimo proti mestu po Ljubljanski cesti in čez Šlandrov trg do začetka Gregorčičeve ulice. V pritličju hiše št. 3 je kratek čas stanoval pesnik *Rudolf Maister*, ki je kot oficir služboval v Celju 1913—1914. leta. Rad je zahajal med slovenske izobražence v Narodni dom, družil pa se je tudi z gimnazijci in bil mentor njihovega literarnega kluba Kondor, ki je izdajal list Savinja (glej povest Frana Roša *Zvesta četa*). Pozneje je pesnik z družino stanoval v Cankarjevi ulici št. 13. V hiši št. 4 je stanoval *Karel Destovnik-Kajuh* proti koncu prvega in v drugem gimnazijskem razredu, kasneje pa se ves čas vozil iz Šoštanja z vlakom.

Pot nas pelje po Vodnikovi ulici. Nasproti Kreditni banki (delo arhitekta Jožeta Plečnika) je viden del severnega mestnega obzidja. V majhnem nasadu pred njim stoji spomenik *Antona Aškerc*a. Kipar Ciril Cesar je posebno poudaril poteze na obrazu in dal rokam poseben pomen. Stegnjena levica odločno kaže proti zemlji, kamor je uprt tudi pesnikov pogled, desnica z razprtimi prsti pa je dvignjena. Kipar je izjavil, da je hotel s tem izraziti, češ trdna in vredna je le zemlja, kaj bi tisto, kar je zgoraj. Morda pa bi se dala igra rok razložiti tudi v smislu pesnikovih besed »vsak realista je idealist«.

Le nekaj metrov je še do nekdanih Graških vrat. Ta so bila v obzidju tam, kjer Stanetova ulica križa Vodnikovo in Cankarjevo. Na omembo teh vrat večkrat naletimo v romanu Wambrechtsamerjeve.

SKICA VAŽNEJŠIH OBRAVNAVANIH MEST

V vogalni hiši med Stanetovo in Miklošičevo ulico (*Stanetova 25, Miklošičeva 1*) je bila nekoč slovenska gostilna Pri jelenu. Hiša in posestvo ob njej sta v prvi polovici 19. stoletja pripadali *Jeretinom*, družini narodnjakov, tiskarjev in prvih gledaliških delavcev. V tej gostilni se godi prizor iz Roševe povesti *Zvesta četa*. (V njej ima poslovilni sestanek ob izbruhu prve svetovne vojne skupina slovenskih gimnazijcev.)

Most čez potok Koprivnico nas pripelje na Mariborsko cesto. Ob njej je sredi nasada ob cerkvi sv. Maksimilijana doprsni kip *Primoža Trubarja* (kipar Boris Kalin). Ko je 1540. leta Trubar moral zapustiti Ljubljano, mu je njegov dobrotnik, tržaški škof Bonomo, izročil svoj beneficij sv. Maksimilijana v Celju. Tu je bila maša šestkrat letno in Trubar je v Celje prišel le nekajkrat.

V neposredni bližini cerkve je kapelica, kjer je pokopan celjski opat *Matija Vodušek*, Slomškov sodelavec in nekaj časa urednik *Drobtinic*.

Onkraj ceste za sedanjim hotelom Celeia je stala cerkva sv. Duha, delo celjski grofov. Ob njej pa so dali postaviti prvi celjski špital. Tudi na to okolje, špital in cerkev sv. Maksimilijana, naletimo v romanu Ane Wambrechtsamerjeve. Pri sv. Maksimilijanu se je po njenem pripovedovanju zgrudil stari grof Herman II. in se ni več zavedel, v špitalu je iskal zdravja zapisovalec in pripo-

LEGENDA K SKICI CELJA

1 — železniška postaja	27 — Trg V. kongresa št. 4
2 — Dom OF	28 — Trg V. kongresa št. 5
3 — Titov trg 5	29 — Narodni dom
4 — Gubčeva ulica (Meško)	30 — Ljubljanska cesta št. 4
5 — trgovina Tkanina	31 — Gledališka ulica št. 5
6 — trgovina Boro▼o	32 — gledališče
7 — lekarna	33 — Savinškov spomenik NOB
8 — glasbena šola	34 — gostilna Ojstrica
9 — nekdanje gimnazijsko poslopje	35 — gimnazija
10 — kapela sv. Elizabete	36 — Seidlov studenec
11 — opatijska cerkev sv. Danijela	37 — Meškovo stanovanje nad strugo nekdanje Sušnice
12 — Vodna vrata	38 — Gregorčičeva ulica št. 3
13 — cerkev sv. Cecilije s kapucinskim samostanom	39 — Gregorčičeva ulica št. 4
14 — Vodni stolp	40 — spomenik Antona Aškerca
15 — kip Splavarja	41 — Stanetova ul. št. 25, Miklošičeva ul. 1 (vogalna hiša)
16 — grofija	42 — cerkev sv. Maksimilijana
17 — slovenska nižja gimnazija	43 — bivša cerkva sv. Duha
18 — vojašnica Slavka Šlandra	44 — prostor, kjer sta stala cerkva sv. Andreja in dvorec celjskih grofov
19 — Zidanškova ulica št. 21	45 — Aškerčeva ulica št. 11
20 — Zidanškova ulica št. 3	46 — Aškerčeva ulica št. 3
21 — Zidanškova ulica št. 2	47 — Aškerčeva ulica št. 2
22 — Savinova ulica št. 9	48 — Pleteršnikova ulica št. 1
23 — Marijina cerkev	49 — Čuprijska ulica št. 11
24 — bivši minoritski saomstan	
25 — Stari pisker	
26 — magistrat	

vedovalec zgodbe o Celjskih — Aprechar, ko je v boju z Vitovcem zgubil nogo.

Zapustimo Mariborsko cesto in zavijmo za cerkvijo sv. Maksimiljana po Aškerčevi. Med njo in Vrtno ulico je bila v srednjem veku cerkva sv. Andreja, ob njej pa dvorec celjskih grofov. Tega so podrli Celjani sami, da se ne bi mogle v njem utaboriti sovražne čete Habsburžana Friderika III.

Lastnik hiše št. 11 je bil nekaj let upokojeni profesor *Martin Cilenšek* (1848—1951). Bil je botanik in predstavlja kot prirodoslovni pisatelj nekako dopnilo k Erjavcu zoologu. Botanične spise, ljudske pripovedke in potopise je objavljial v Kresu, Ljubljanskem zvonu in Domu in svetu. Njegovo glavno delo pa je knjiga *Naše škodljive rastline* v podobi in besedi (Mohorjeva družba 1892/96).

V hiši številka 3 je kot sedmošolec stanoval *Anton Aškerc*.

Vogalna hiša številka 2, sedanja restavracija Pošta, je nekaj časa, preden je bil sezidan Narodni dom, dajala streho čitalnici.

Mimo železniške in avtobusne postaje na Ulici XIV. divizije pridemo do Pleteršnikove ulice. V hiši št. 1 je bilo stanovanje pesnika, pisatelja in prevajalca *Vladimirja Levstika*. Tu je stanoval od 1947. do smrti 1957. leta. Počiva na zgornjem delu mestnega pokopališča. V nagrobni kamen sta vklesana njegova verza: »Sanje mi zvirajo s Savne srebrne, stražijo pokoj mi celjske gore.« Njegova delovna soba, knjižnica in njegovi portreti so zdaj v Študijski knjižnici, kjer je urejena Levstikova soba.

Na vogalu Pleteršnikove in Čuprijske ulice (Čuprijska ulica 11) je bila prva slovenska osnovna šola, namenjena okoliškim otrokom, ustanovljena 1875. leta.

Zunaj te strnjene kulturnozgodovinske poti po Celju je še nekaj točk, ki se nanašajo na to ali ono osebnost ali dogodek.

V *Jenkovi ulici* 30 je dom *Frana Roša*, mladinskega pisatelja, dramatika, pesnika, proučevalca novejšega zgodovinskega dogajanja (Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—45), v zadnjem času pa pesniškega glosatorja vsakdanjega celjskega življenja.

Vila Livada na *Mariborski cesti* št. 49 je bila last odvetnika in političnega delavca iz let pred prvo vojno, *Ivana Dečka*. V tej hiši je kasneje stanoval *Albert Sirk*, po rodu Primorec, temperamentni slikar in mladinski ilustrator, najboljši slovenski slikar morja. Njegova predvojna celjska leta (1937—1941) so čas njegovega največjega umetniškega razvoja.

Najintenzivnejša točka v bližnji celjski okolici je *Stari grad*, nekoč v nasprotju s Spodnjim imenovani Zgornji grad ali Zgornje Celje. Od grofov Vovbrskih so ga podedovali gospodje Žovneški, ko so postali Celjski. Razširili so ga in še bolj utrdili, da je bil nezavzeten. Grad zbuja zgodovinske in z njimi povezane literarne asociacije. Semkaj je rad zahajal s Homerjem v roki dijak *Anton Aškerc*, kakor je zapisal v prologu k Poslednjemu Celjanu:

»Kolikokrat tam gori je lenaril
pa načrte smele si snoval!
Med zidovjem je tako sanjaril
in bodočnost zlato si koval.«

Ko se približujemo zunanjemu obzidju, se domislimo Novačanovega *Hermana Celjskega*, zakaj tu nekje so židje zaprisegli maščevanje Celjanom.

Friderikov stolp je dal postaviti Herman II., in Friderik je bil prvi jetnik. Prav v praznovanje ob končanem delu sega začetek Novačanove drame. V stolpu se odvija prizor o ugašanju Veronikinega življenja v Župančičevi Veroniki Deseniški. Pri Wambrechtsamerjevi stražita zaprtega Friderika Jošt Sotešan in Aprehar in Jošt pripoveduje mlademu tovarišu, kaj je doživel v službi Celjanov. Med stražarji Hrvati je v fanta preoblečena Veronika, ki jo Jošt odkrije. — Zunanje grajsko dvorišče pod stolpom je bilo pred leti prizorišče poletnih iger s Kreftovimi Celjskimi grofi in Novačanim Hermanom Celjskim. Semkaj je bržčas Aškerčeva domišljija postavila ples mladih Teharčanov, ki jih je Urh povabil na grad pred usodnim odhodom v Beograd. — Votlina pod stopnicami, ki vodijo v stanovanjski del gradu, spominja na ljudsko izročilo o rovu, ki da je vodil z gradu, pa na pripoved pisateljice Wambrechtsamerjeve o zakladnici, od koder sta grof Friderik in Jošt spravila zlato po rovu v Spodnji grad. — V stanovanjskem delu gradu se dogajajo številni prizori iz leposlovnih del. Tako pri Jurčiču tu Herman razdedini Friderika, Veronika pa prihaja sem kot v levji brlog prosit zanj. Pri Novačanu je v teh prostorih Veronika preoblečena v služabnico in skuša po napeljevanju Žida Arona Hermana zastrupiti. Pri Wambrechtsamerjevi se tu odvija življenje osamljene žene grofa Urha, Katarine Brankovičeve.

Jože Stabéj

SAZU Ljubljana

IZ ZGODOVINE SLOVENSKEGA BESEDJA

ladjelom — Hip., Dict., II., 163 in Orb. pict., 39: Naufragium, Der Schiffbruch, *Ladjalóm*; Pohl. 1781, O₂^b: *Ladjelom*; Guts. 1789, 254: *ladjelom*; Murko 1833, itd.; **lahkomiseln** — A. Breznik (Dobrovskega vpliv na slovenski pismeni jezik, V Praze 1929) je menil, da je vzel P. Dajnko, Lehrb. 1824, 135, *lehkomiseln* der leichtsinnige, iz Dobrovskega Lehrgebäude 1809 (2. izd. 1819), str. 91: *lehkomyslný*, in od Dajnka potem Murko 1833: *lahkomiseln*, a da je domača oblika *lahkomišljen*; prezrl pa je Breznik, da ima že Guts. 1789, str. 174: *Leichtsinnig, lohkomiseln*; Zbir., 8: *Lahkomišljen, a, o, Leichtsinig*; **lahnid** — a m — Slov. čebelar 1958, str. 107: *lahnidi*, ušem podobna živalca, ki srka sladke sok iz hojevih vejic in izloča mano; **lakotiti** — so ljudje keri za posvetnim veseljom *lakotijo*: P. Dajnko, Kmet Izidor 1824, 48; **lanina** — Kopitar, Gramm. 1808-09, 246: *lanina* 'kar je od lanskega leta'; **led** — Staro srednjeveško nemško reklo: Mattheis bricht das Eyß, find er keins, so macht er eins, tj. Matija *led* razbija; če ga ni, ga naredi, lahko beremo že l. 1574, je pa seve, kakor mnogo drugih vremenskih pregovorov, veliko starejše. Slovenci smo večino teh pregovorov le prevedli ali ponašili; **ledenica** — Pohl. 1781, O₃^b: *Ledéniza*, Die Eißgrube. Fovea glacialis; Pohl., Kmetam... 1789, 233: *lęd... zęle vofove v'ledenize vofejo*; M. Zagajšek-Sellenko, Slov. Gramm. 1791, 234-35: *ledennizza* Eisgrube; Murko 1833, itd.; **lepnica** — Kmetovalec, Ljubljana, 15. V. 1887 (IV. 1.) str. 82: strešna *lepnica* (Dachpappe); **leposlovje** — Janežič 1850, 43: Aesthetik, *lepo-*